

JONATHAN FREEDLAND

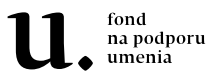
SKUTOČNÝ PRÍBEH SLOVÁKA,
KTORÝ UŠIEL Z OSVIENČIMU,
ABY VAROVAL SVET

**MAJSTER
ÚTEKOV**

Jonathan Freedland
THE ESCAPE ARTIST

Copyright © 2022 by Jonathan Freedland
Translation © 2023 by Otakar Kořínek
Jacket design © 2023 by Barbara Baloghová
Slovak edition © 2023 by IKAR, a.s.

*Preklad diela podporil z verejných zdrojov
formou štipendia Fond na podporu umenia.*

ISBN 978-80-551-9213-0

*Môjmu otcovi
Michaelovi Freedlandovi,
1934 – 2018
Jeho pamiatka je požehnaním*

Obsah

<i>Autorova poznámka</i>	7
<i>Mapy</i>	9
Prológ	13

PRVÁ ČASŤ: Prípravy

1. Hviezda	21
2. Päťsto ríšskych mariek	31
3. Deportovaný	38
4. Majdanek	44

DRUHÁ ČASŤ: Tábor

5. Boli sme otroci	55
6. „Kanada“	67
7. Konečné riešenie	73
8. Veľký obchod	82
9. Rampa	90
10. Muž s pamäťou	100
11. Brezinka	107
12. „Bolo to nádherné“	117

TRETIA ČASŤ: Útek

13. Útek je šialenstvo	129
14. Ruské lekcie	134
15. Úkryt	140
16. Nechajte môj ľud ísť	145
17. V podzemí	152
18. Na úteku	156
19. Prechod hraníc	164

ŠTVRTÁ ČASŤ: Správa

20. Čierne na bielom	175
21. Boží muži	185
22. Čo môžem urobiť?	190
23. Londýn bol informovaný	197
24. Maďarská saláma	207

PIATA ČASŤ: Tieň

25. Svadba s pištoľami	221
26. Nový národ, nové Anglicko	232
27. Kanada	242
28. Viem o inej ceste von	251
29. Kvety prázdnoty	259
30. Tolkí, že sa nedali zrátať	264

<i>Podakovanie</i>	275
<i>Postskriptum</i>	278
<i>Autorské práva na fotografie</i>	286
<i>Poznámky</i>	287
<i>Bibliografia</i>	323
<i>Register</i>	330

Autorova poznámka

Keď som mal devätnásť rokov, zašiel som do kina Curzon v londýnskej štvrti Mayfair na deväťhodinový dokument *Šoa*. Nešlo o normálny zážitok z návštevy kina. Jednak pre dĺžku filmu a jednak pre publikum. V kinosále sedeli tí, čo prežili holokaust. Môj priateľ sa dopustil chyby, že si priniesol vrecko popcornu, ale veľa z neho nezjedol. Len čo začal chrúmať, nahla sa k nemu žena zo susednej lavice a poriadne ho plesla po stehne. S výrazným prízvukom, pripomínajúcim predvojnovú Európu, ho pokarhala: „Nemáš ani štipku úcty?“ Film vo mne zanechal hlbokú stopu, no jeden z tých, čo v ňom prehovorili, sa mi vpísal do pamäti výraznejšie než ostatní. Volal sa Rudolf Vrba. Vo filme podáva svedectvo o najpríšernejších hrôzach v ľudských dejinách, o hrôzach, ktorých bol svedkom, o hrôzach, ktoré prežil. Iba stručne spomenul niečo výnimočné, skutočnosť, vďaka ktorej sa stal jedinečný medzi tými, čo prežili holokaust. Ako devätnásťročný, nie starší ako ja, keď som bol na tom filme, ušiel z Osvienčimu.

Na jeho meno a tvár som nezabudol, hoci v nasledujúcich desaťročiach ma zarážalo, ako málo ľudí o ňom čo len počulo. A potom po približne tridsiatich rokoch od návštevy kina v roku 1986 som sa k Rudolfovi Vrbovi opäť vrátil. Žili sme vo veku postpravdy a klamu, keď sa sama pravda ocitala pod útokom – a vtedy som si znova spomenul na muža, ktorý bol ochotný riskovať všetko, aby sa svet dozvedel o strašnej pravde ukrytej pod horou lží.

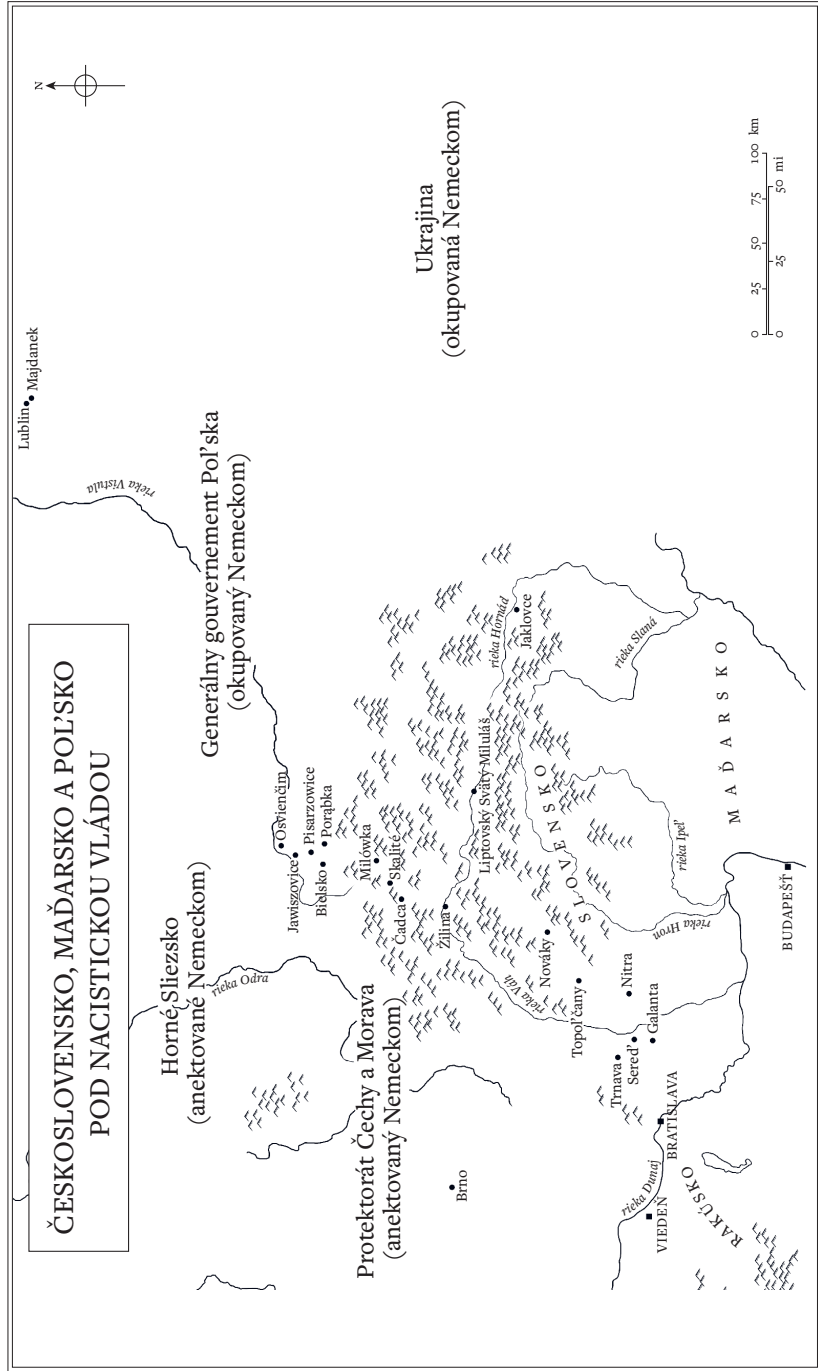
Začal som sa bližšie zaoberať životom Rudolfa Vrba, našiel som zopár ľudí, ktorí ešte žili, ktorí ho poznali alebo s ním spolupracovali

a mali ho radi. Vysvitlo, že jeho mladistvá láska a prvá žena Gerta, vtedy už deväťdesiattriročná, žije sama v Muswell Hill na severe Londýna. Strávili sme spolu v jej záhrade vyše desať popoludní onoho morového roka 2020, zhovárali sme sa o mladom mužovi, ktorý sa vtedy volal Walter Rosenberg, a o svete, ktorý obaja poznali. Odovzdala mi červený kufor plný Rudiho listov, niektoré prekypujúce takmer neznesiteľnou osobnou bolesťou. O niekoľko dní po našom rozhovore, keď mi už Gerta všetko dopodrobna vyrozprávala, zatelefonovala mi jej rodina, že zomrela.

Rudiho druhá žena a vdova Robin žila v New Yorku. Aj s ňou sme sa zhovárali celé hodiny. Doplnila mi príbeh muža, akým sa stal Rudolf Vrba, spomienky, s ktorými sa jej zdôveril, s láskou, akú k sebe pociťovali. Keď som ju počúval a zahľbil sa do úradných dokumentov, svedectiev, pamätí, listov, vtedajších správ a historických opisov, na ktorých je táto kniha založená, čoskoro mi bolo jasné, že toto je čosi viac než len pravdivý opis bezprecedentného útoku. Je to zároveň príbeh o tom, ako môže história zmeniť život aj celých generácií. Ako môže rozdiel medzi pravdou a klamstvom znamenať aj rozdiel medzi životom a smrťou. A ako môžu ľudia odmietať možnosť vlastnej smrti dokonca aj vtedy, keď je ich smrť istá. Tieto myšlienky boli zjavné a živé v Európe štyridsiatych rokov minulého storočia. Majú však novú, hrozivú ozvenu aj v dnešných časoch.

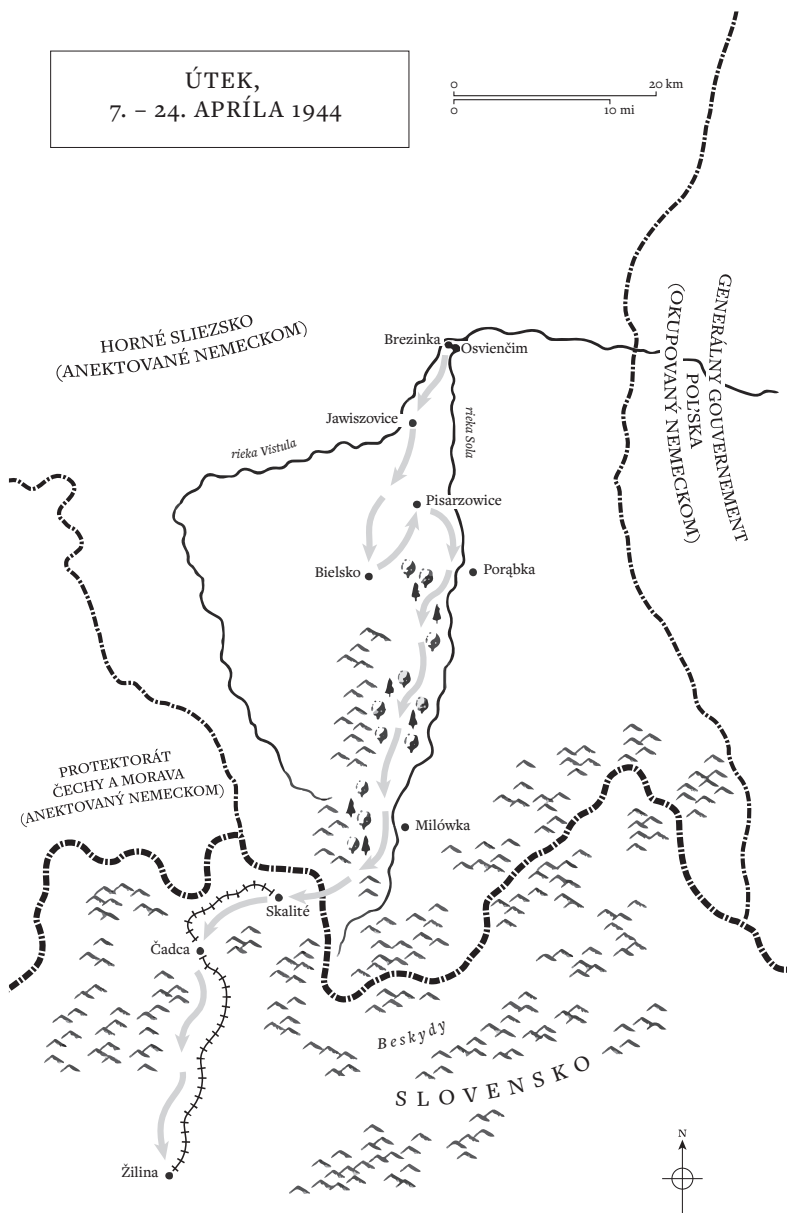
Popri tom všetkom som si uvedomil, že je to aj príbeh o tom, ako možno ľudí dohnať až na samu hranicu existencie, a predsa vydržia. Ako tí, čo boli svedkami nespočetných úmrtí, si napriek tomu môžu zachovať schopnosť a silnú túžbu po živote. A ako čin jednotlivca, hoci tínedžerského chlapca, môže prikloniť oblúk dejín, ak aj nie k spravodlivosti, tak k čomusi ako nádej.

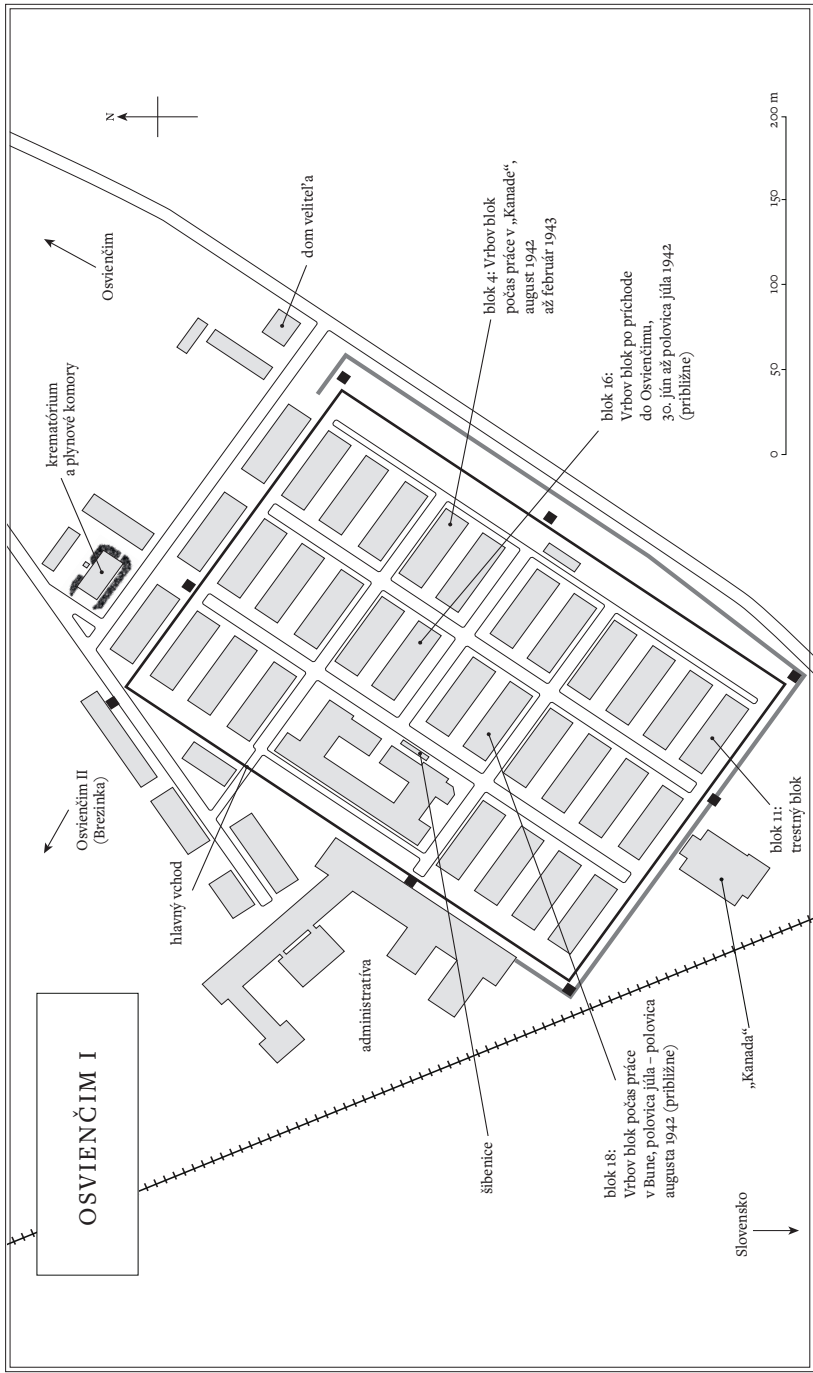
V ten večer som odchádzal z kina presvedčený, že meno Rudolf Vrba si zaslúži stať po boku Anny Frankovej, Oskara Schindlera a Prima Leviho v prvom šíku príbehov príznačných pre holokaust. Ten deň možno nepríde. Ale môže sa stať, že prostredníctvom tejto knihy Rudolf Vrba uskutoční ešte posledný útek – možno unikne z našej zábudlivosti a ostane v pamäti.

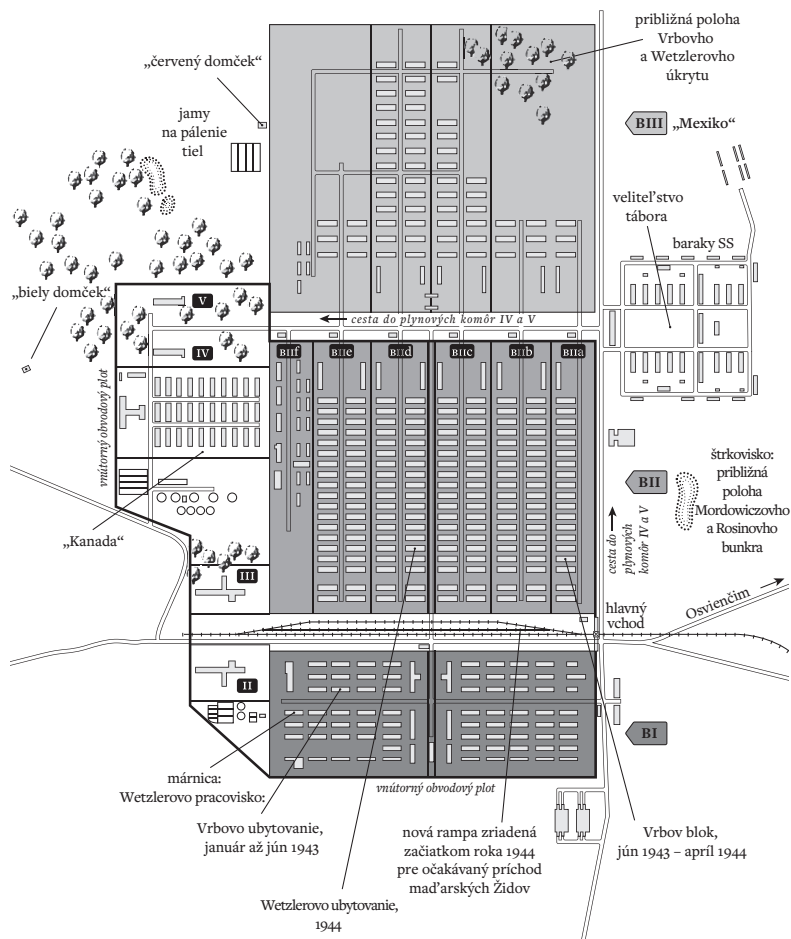
ÚTEK,
7. – 24. APRÍLA 1944

0 20 km
0 10 mi

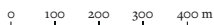

BREZINKA

II plynová komora a krematórium II	BIB karanténny tábor
III plynová komora a krematórium III	BIBB rodinný tábor
IV plynová komora a krematórium IV	BIBC mužský tábor
V plynová komora a krematórium V	BIBD mužský tábor
	BICE rómsky tábor
	BIBH mužská ošetrovňa

Prológ

7. apríl 1944

P o dňoch odkladania, po týždňoch intenzívnych príprav, po mesiacoch, keď sme sledovali neúspešné pokusy iných, po dvoch rokoch, keď sme videli, ako hlboko môže klesnúť ľudská bytosť, tá chvíľa je konečne tu. Čas ujst.

Obaja väzni tam už boli, čakali na určenom mieste. Bez slova prikývli – *ideme na to*. Walter a Fred neváhali. Vyliezli hore na hranicu dosiek, našli otvor a jeden za druhým sa spustili dnu. Ich kamaráti hneď nato zasunuli na miesto dosky nad ich hlavami. Jeden z nich šepol: „*Bon voyage*.“ A potom všetko stíchlo a stemnelo.

Walter sa okamžite pustil do práce. Vybral *machorku*, lacný sovietsky tabak, o ktorom sa dozvedel, pripravený podľa pokynov – namočený do petroleja a usušený. Opatrne ho začal vtlačať do štrbín medzi doskami, občas naň zľahka fúkol, aby zapadol, kam treba, a v duchu sa modlil, aby sa sovietsky vojnový zajatec nemýlil a úskok, ktorý ho naučil, vyšiel – že pach machorky odradí vetriace psy. Nespoliehali sa však výhradne na to. Poistili sa ešte tak, že impregnovaný tabak hojne rozhádzali aj po okolí úkrytu, takže esesácky pes sa tam vôbec nepriblíži. Ak sa slová muža z Červenej armády ukážu spoľahlivé, Walter a Fred sa budú môcť ticho a nerušene krčiť v tejto diere pod naukladaným drevom presne tak dlho, ako potrebujú – tri dni a tri noci.

Walter pozrel na fosforeskujúce ručičky svojich hodín. Čas sa vliekol. Najradšej by bol vstal a vystrel sa, ale nič také sa nedalo urobiť. Ruky a nohy mu trpeli, no vedel, že to bude musieť zniesť a zniesť to potichu. Aj rozprávať bolo riskantné. V jednej chvíli nahmatal Freda,

ktorý bol o šesť rokov starší ako on, a stisol mu ruku. Walter mal devätnásť rokov.

Čo to bolo? Kroky – a blížia sa. Je to pre Waltera a Freda koniec tak krátko potom, ako sa do toho pustili? Obaja podvedome siahli po britvách. V jednom mali jasno – ak ich chytia, nenechajú sa vypočúvať. Skoncujú so sebou v tejto jame. Úkryt premenia na hrob.

Esesáci by ich tam, pravdaže, nenechali. Odtiahli by ich mŕtvolý do tábora. Tam by ich nabodli na vidly alebo zavesili na šibenicu, na krku s výstrahou, že takto pochodí každý, kto sa pokúsi o útek. Z ich mŕtvol by si urobili trofeje.

Walter mal s každou sekundou napätejšie nervy. Ich úkryt je taký malý, tesný. No potom kroky, ak to boli kroky, zatíchli.

Prišlo to v ten piatok o šiestej večer – jačanie sirén. Rev, od ktorého sa triasol vzduch a v žilách tuhla krv, zavýjanie tisíchlavej vlčej svorky. Obaja to počuli veľakrát, zvuk taký prenikavý, že ešte aj esesáci si prstami zakrývali uši. Bolo to desivé, ale všetci väzni to vítali – znamenalo to, že prinajmenšom jeden z nich chýbal na večernom nástupe a možno z Osvienčimu ušiel.

Pre Freda a Waltera to bolo znamenie. Pohli sa z hlavného priestoru, ktorý mohol pojať štyroch, a natesnali sa do bočného, čo bol akýsi výklenok, kde bolo miesto iba pre dvoch. Bolo to myslené ako ochrana navyše – úkryt v úkryte. Ležali tam nehybne bok po boku. Pre Waltera to bola takmer úlava. Čakanie sa skončilo. Začína sa súboj. Každý si previazal ústa kúskom flanelu, aby sa zakašľaním neprezradil – a neprezradil toho druhého. Pohybovali sa iba fosforeskujúce ručičky hodínok.

Neuvidia to, ale vedia, aký následok bude mať siréna. A onedlho ho už počuli – rozbehol sa lov na ľudí. Dupot dvoch tisícov párov číziem, velitelia nadávali a štekali rozkazy – *revali* ich, ďalší útek, to už bola potupa, keďže k jednému došlo iba pred niekoľkými dňami – psy so slinami v papuliach, keď zachytia čo len náznak krehkého roztraseného ľudského života, dvesto psov, vycvičených a upriamených práve na toto. Esesáci prehľadávajú každý výstupok, každú priehlbínu. Prečesú všetko krovie, nazrú do každej priekopy a zasvetia do každého zákopu rozľahlej metropoly smrti, akou bol Osvienčim. Pátranie sa začalo a potrvá tri dni.

Fred a Walter to všetko presne poznali, lebo nacisti na to mali postup, od ktorého sa nikdy neodchýlili. Túto vonkajšiu časť tábora,

kde väzni otrocky pracovali, strážili iba vo dne počas prác. V noci tam nebolo treba strážiť, lebo všetkých väzňov nahnali do vnútorného tábora a ten bol obkolesený dvojitém elektrifikovaným plotom. Z tohto pravidla existovala iba jediná výnimka. Ak chýbal väzeň, predpokladalo sa, že je na úteku, a tak nacisti obsadili vonkajšie strážne stanovištia a na každej strážnej veži bol muž s gulometom.

Takto to bude v nasledujúcich sedemdesiatich dvoch hodinách, keď bude prebiehať pátranie. Potom sa dospeje k záveru, že utečenec, prípadne utečenci sa dostali von. Od tej chvíle prípadne gestapu prehľadať širšiu oblasť a nájsť ich. Tých, čo strážili vonkajší obvod, stiahnu a obvod ostane nestrážený. To znamenalo, že v ochrane vznikne medzera. Vlastne ani nie medzera, iba štrbina. Ak sa väzňovi dajako podarí ukrývať sa počas troch dní a nocí po vyvolaní poplachu vo vonkajšom priestore, keď ho esesáci a ich psy hľadajú, v štvrtú noc môže preniknúť do vonkajšieho nestráženého tábora. Môže ujsť.

Walter začul známy hlas. Vražedný ožran Unterscharführer Buntrock kúsok od nich vydával rozkazy podriadeným. „Pozrite sa za tie dosky,“ vravel. „Rozum do hrsti!“

Fred a Walter sa objali. Esesáci sa blížili. Počuli, ako sa škriabu hore na dosky, pomedzi ktoré sa dolu do dutiny trúsili kúsky hliny. Boli tak blízko, že Walter počul ich dychčanie.

Potom prišli psy, labami škrabotali po doskách, vetrili, prechádzali z dosky na dosku, ich dych bolo počuť cez drevené steny a strop. Mýlil sa ten sovietsky väzeň, pokiaľ ide o ten jeho špeciálny tabak? Alebo Walter zle porozumel jeho pokynom? Prečo tie zvery pach ešte neodohnal?

Walter vzal do ruky tentoraz namiesto britvy nôž. Nebodne ním seba, ale prenasledovateľov. Prudko mu búšilo srdce.

No tá chvíľa sa akoby zázrakom pominula. Esesáci a psy sa vzdávali. Fred a Walter si s uľahčením dovolili vo svojej dvojitej rakve mierny úsmev.

Úľava však netrvala dlho. Po celý večer až hlboko do prvej noci sa blížili kroky a brechot psov a potom sa to zasa vzdávalo. Naberalo to na silu a utíchalo, bolo to hlasnejšie a vzápätí tichšie, potom znova hlasno, keď sa pátrači ustavične vracali na to isté miesto tábora. Walter si navrával, že v hlasoch esesákov cíti sklamanie, keď znova a znova

prehľadávali tú istú časť. Počul ich nadávky, keď druhý a potom tretí raz skúmali naukladané dosky a prečesávali oblasť, ktorú už dva razy prečesali.

Obaja túžili trochu sa uvoľniť alebo sa vystrieť, ale netrúfali si. Walter si chcel zahriať ladové ruky a nohy, ale aj pri najmenšom pohybe sa mu zarezal do tela páľčivý krč. Ak jeden zadriemal, druhý napäto striehol na náznak dajakého zvuku v blízkosti. Ani spánok neprinášal úľavu, len nekonečné nočné mory, keď tam uväznení trčali – peklo pod zemou a ešte väčšie peklo hore.

Potom sa ozvala ranná zmena, známe zvuky otrockej roboty. V tej časti sa stavalo, povetrím sa niesol buchot dosiek a kovu, brechot psov a krik esesákov a ich poskokov. Fred a Walter nerátali s tým, že by ich drevený úkryt rozobrali – dosky neboli označené, tak skoro ich zrejme nepoužijú –, no vydýchnuť si nemohli. Prešlo možno desať hodín, kým hluk utíchol a zmena odpochoďovala späť do barakov.

Obaja sa správali ticho. Vedeli, že vo vnútornom tábore esesáci prehľadávajú každú budú, sklad, umyváreň, latrínu a kôľňu, hore nohami obracajú každý barak. Aj v tom mali systém – pátrali v zužujúcich sa kruhoch s vetriacimi psami. A keď dospeli do stredu najmenšieho kruhu, začali odznova.

Neraz boli tak blízko, že Walter pokladal za zázrak, že ich už dávno neobjavili. Fred to videl inak. „Hlupáci sprostí!“ uľavil si, keď nehrozilo, že by to vonku začuli. Možno to bol len mimovoľný výbuch úľavy. Po dvadsiatich štyroch hodinách nevládal jesť a piť o nič viac ako Walter. Do úzkej chodby si uložili aké-také zásoby – zopár pecňov chleba starostlivo rozlámaných na dávky, margarín a fľašu so studenou kávou. Pri napätých, vybičovaných nervoch však ani jeden nemal žalúdok niečoho sa z toho dotknúť.

Hodiny sa pomaly vliekli celú sobotu a nadišla nedeľa. Obaja sa zhodli, že zariskujú. Prvý raz od chvíle, ako sa rozozvučali sirény, prešli z výklenku do trochu väčšieho priestoru celej skrýše. Walter si síce dal záležať, aby impregnovaný tabak vtlačil do štrbín v stene a v strope, ale všetky nezapchal – cez niektoré prenikala mrazivá ranná hmľa.

Od nehybného ležania zmeraveli. Fred nemohol pohnúť pravou rukou a v prstoch stratil všetok cit. Walter mu masíroval pravé plece, aby rozprúdil krv. Vo väčšom priestore však nezostali dlho.

Esesáci stále pátrali. Fred a Walter razom stuhli, keď začuli dvoch Nemcov zopár metrov od nich. Bolo skoré popoludnie a počuli každé ich slovo.

„Nemohli ujsť,“ uvažoval jeden z Nemcov. „Určite sú ešte v tábore.“

Obaja začali špekulovať, kde by sa Fred a Walter mohli ukrývať. Jeden zrejme na čosi ukazoval. „Čo tamtá hromada dreva?“

Walter a Fred stúpili.

„Myslíš, že by mohli byť pod ňou?“ pridal sa druhý hlas. „Možno si tam zriadili malý prístenok.“

Prvý to pokladal za nepravdepodobné. Nahlas rozmýšľal: „Psy tu boli aj desaťkrát. Ak si, pravda, tí Židia nevymysleli dajaký šikovný spôsob, ako im znemožniť, aby zavetrili ich pach.“

Nasledovala výmena názorov, potom slová „vyplatí sa to skúsiť“ a blížiac sa kroky.

Walter opäť chytil nôž. Fred takisto.

Obaja Nemci vyliezli na hranicu dreva a začali ju dosku po doske rozkladať. Najprv prvú vrstvu, potom druhú a napokon s istou námahou tretiu a štvrtú.

Keby s tým začali o desať sekúnd neskôr, bolo by neskoro. Nestalo sa to prvý raz, možno už ôsmy alebo deviaty, keď Walterovi zachránila život šťastná náhoda a v tomto prípade nemohla byť načasovaná dokonalejšie.

V dialke sa z ničoho nič strhol ruch, ozývali sa vzrušené hlasy. Fred a Walter počuli, že muži nad nimi ustali v práci a zrejme natŕčali uši, čo sa stalo. Prešla sekunda. Potom ďalšia. Napokon jeden z nich povedal: „Už ich majú! Pod... Pohnime sa!“ A Walter s Fredom počuli, že tí, čo ich len-len že neobjavili, odchádzajú.

Nedeľná noc prešla do pondelkového rána. Začalo sa odratúvanie. Walter sa díval na ručičky hodínok, vediac, že ak vydržia ešte o čosi dlhšie...

Prišla ranná zmena a s ňou rovnaký hluk, rovnaký brechot ľudí i psov, čo potrvá ešte desať hodín, pričom každá minúta bude ubiehať mučivo pomaly.

Napokon sa *Kommando* vrátilo do barakov. Tri dni sa onedlho skončia.

Walter a Fred o pol siedmej začuli to, po čom tak túžili. Zaznelo to hlasno: *Postenkette abziehen! Postenkette abziehen!* Bol to rozkaz stiahnuť sa z vonkajšieho okruhu strážnych veží, letelo to po celom obvode z jednej veže na druhú, keď sa to blížilo, nadobúdalo to na sile, pri vzdáľovaní to slablo, až to napokon obletelo celý obvod. Fredovi a Walterovi

znali tieto slová v ušiach ako najkrajšia hudba – hoci ich hrmeli muži, ktorí ich zotročovali a po stovkách a tisícoch vraždili ich spoluväzňov.

Bolo to priznanie porážky, potvrdenie neúspechu pri hľadaní dvoch ujednených väzňov.

Postup SS vyžadoval, aby sa vyprázdnil vonkajší okruh strážnych veží a celý kordón sa mal stiahnuť do vnútorného tábora. Walter počul, ako sa esesáci vracajú na užší okruh strážnych veží. Bol to závažný nedostatok osviečenského systému, medzera, vďaka ktorej Fred a Walter dlho plánovali útek.

Priam bolestne ich nutkalo rýchlo konať, ale ovládli sa. Najprv sa museli dostať z bočného výklenku. Walter sa plazil kúsok po kúsku, no aj pri tom mu vystreľovala do rúk, nôh, trupu a krku ostrá bolesť. Svaly mal strpnuté a studené, prvé pohyby trhané a neisté, akoby sa jeho telo muselo znova naučiť základné motorické funkcie. Obom to trvalo dlho, ale konečne sa ocitli v hlavnej časti. Robili drepy, vystierali sa, krútili zápästiami a chodidlami. V tme sa objali.

Zhlboka sa nadýchli a dlaňami sa zapreli do stropu, chceli spodnú dosku nadvihnúť. Nepohla sa. Skúsili to na inom mieste. Stále nič. Je to osudná chyba ich plánu? Zavreli sa nevedomky vo vlastnej hrobke? To jediné si nevyskúšali, hoci na to mysleli. Predpokladali, že ak môžu dosku položiť, budú ju môcť aj odstrániť. No dvíhať dosky zhora je ľahké, keď odstraňujete jednu po druhej. Nie však zospodu, keď nadol tlačí ťarcha všetkých.

Zapierali sa spoločne, dychčali od bolesti a podarilo sa im spodné dosky o kúsok nadvihnúť. To však stačilo, mohli ich posunúť nabok. Fred sa s úsmevom obrátil k Walterovi. „Chvalabohu za tých Nemcov, ktorí nás skoro našli,“ šepol. „Keby tie horné dosky neodsunuli, boli by sme v pasci.“

Trvalo to dlhšie, než si predstavovali, ale napokon sa v strope ich domova od piatka zjavil otvor. Uvideli mesiacom zaliatu oblohu.

Opäť pozbierali všetky sily, nadvihovali a posúvali dosky, až sa mohli s nadľudskou námahou vytiahnuť hore a von. Konečne, podarilo sa. Sú vonku zo skryše.

Ale ešte nie sú preč z tábora. Ostáva im ešte veľa prejsť, kým budú môcť povedať, že sú prví dvaja Židia, ktorí sa kedy dostali z Osvienčimu a ostali na slobode. Tak či onak, tínedžerského Waltera Rosenberga sa zmocnila radostná nálada – nie však prvý raz. Toto totiž nebol jeho prvý útek. A nebude ani posledný.

PRVÁ ČASŤ

Prípravy

1

Hviezda

O d začiatku vedel, že je mimoriadny. Ešte nebol Rudolf Vrba, to prišlo až neskôr. Volal sa Walter Rosenberg. Stačilo mu pozrieť do maminých očí a razom vedel, že je ten vytúžený. Ilona Rosenbergová naňho čakala veľmi dlho, nevedela sa dočkať jeho príchodu. Bola už nevlastnou mamou – jej muž Eliáš si z predchádzajúceho manželstva priviedol tri deti –, lenže to bolo iné, nie ako držať v náručí vlastné dieťa. Túžila po ňom desať rokov. Doktori jej vraveli, nech sa vzdá nádejí. A tak keď 11. septembra 1924 prišiel na svet Walter, privítala ho ako zázrak.

Bezmedzne ho milovala, rovnako ako nevlastní súrodenci, dvaja bratia a sestra, všetci od neho o vyše desať rokov starší. Sammy a Franci mu boli skôr ako strýko a teta než brat a sestra. Taká pozornosť sa zvyčajne sústreďuje iba na jedno dieťa a malý Walter bol predčasne vyspelý. Mal štyri či päť rokov, keď sa Franci vybrala na stretnutie s priateľom a Waltera nechala v jednotriednej škole, kde jej priateľ pracoval. Mal naňho dozerať niekto iný. Predpokladali, že sa bude v kúte hrať alebo si kresliť, no keď sa vrátila, učiteľka dávala Waltera za príklad ostatným deťom, podaktorým raz takým starým ako on.

„Pozrite sa, ako si Walter dobre počína,“ vravela učiteľka. Prešiel istý čas a doma zbadali, že si potichu listuje v novinách.

Narodil sa v Topolčanoch na západe Slovenska, takmer v strede nového štátu Československo, ktorý vznikol iba pred šiestimi rokmi. Netrvalo dlho a rodina všetko predala a odsťahovala sa na východ blízko Ukrajiny – do Jakloviec, takej nenápadnej bodky na mape, že vlak tam ani nezastavoval. Ani nemohol – nebola tam totiž stanica

ani nástupisko. Walterov otec, majiteľ pily, si predsavzal, že zriadi nástupisko a malú čakáreň – stavbu, ktorá na Walterovu radosť slúžila ako rodinná *suka* počas jesenného týždňa, keď sa Židia zhromaždia, aby prejavili vieru Všemohúcemu a jedia v dočasných príbytkoch, otvorených nebesám.

Malému Walterovi sa život na vidieku páčil. Rodina chovala kurence a trónil tam kurín, kde sliepky znášali vajcia. Keď rodičia pobadali, že vajcia sa strácajú, prikázali Franci, aby tam dávala pozor – kurín možno plieni líška. Tá raz ráno prichytila páchatela, lupiča nanajvyš nepravdepodobného – malého brata, ktorý z kurína kradol vajcia a surové ich jedol.

Rosenbergovci nezostali v dedine dlho. Eliáš zomrel, keď mal Walter štyri roky, a tak sa Ilona odsťahovala zasa na západ, kde mala korene jej rodina. Musela sa však sama postarať o živobytie. Stala sa z nej obchodná cestujúca, predávala dámsku spodnú bielizeň, ktorú sama šila. Pre výchovu malého dieťaťa to však nebolo ideálne. Raz nechala Waltera u známej, ktorú volala „tá vydržiavaná“.

Túto ženu to tak rozhnevalo, že podplatila Waltera, aby predstieral, že je jej dieťaťom, ktoré má so svojím partnerom. Pri prechádzkach po meste sa nahlas, z plných pľúc sťažovala na toho hrozného chlapa, ktorý ju aj jej milovaného chlapčeka opustil. Waltera za to odmenila v pekárni, kde si mohol vybrať koláčik podľa vlastnej chuti.

Ilona sa po tej príhode rozhodla, že synčeka zverí starým rodičom v Nitre. To vyšlo dobre. Medzi Walterom a starým otcom rýchlo vzniklo mocné puto. Starý otec ho vychovával v duchu prísneho ortodoxného judaizmu. Občas ho vyslal na pochôdzku do domu veľaváženého mestského rabína a v piatky sprevádzal starého otca, keď sa spolu s ostatnými mužmi vybrali k rieke, ktorá im slúžila ako *mikva* – ponárali sa do vody v rituálnom kúpeli, ktorým sa Židia očisťujú v príprave na šábes.

Walterovi sa tieto tradície páčili a starých rodičov miloval – bol s nimi šťastný. Jediné mračno na tejto oblohe predstavovalo čosi ako súrodenecké súperenie s viedenským bratancom Maxom, ktorý bol od neho o niekoľko rokov starší. Walter vedel, že starý otec je hrdý na jeho úspechy v škole, a tušil, že ho má radšej ako jeho.

Keď stará mama ochorela a starý otec usúdil, že sám sa o Waltera nebude môcť starať, poslali ho do židovského sirotinca v Bratislave.

Tam si získal pozornosť učiteľov usilovnosťou – keď sa spýtali, aké má koníčky, odvetil, že jazyky a čítanie, hoci rád hrával aj futbal – a riaditeľ navrhol Ilone, aby ho zapísala na niektoré elitné gymnázium v meste. Získal by tak v Bratislave trvalý pobyt a ona by si mohla najatť mladú ženu ako Walterovu opatrovateľku, keď sa vydá na obchodné cesty. Ilona chcela pre Waltera len to najlepšie, a tak súhlasila.

Keď na jeseň roka 1935 prišiel čas na triednu fotografiu, výrazne sa na nej vynímal. Mal iba jedenásť rokov, tváril sa azda trochu nervózne, no už mal svoju osobnosť. Tmavé vlasy má prehodené nabok, obočie husté, tmavé, čo ho bude sprevádzať celý život, sedí vystretý a uprene sa díva do fotoaparátu. Ostatní chlapci sedeli, ako im prikázali, so založenými rukami. Nie však Walter.

Ešte nosil *cicit*, tradičnú vestu viere oddaného mladého Žida, no mama mu ušila šerpu na pás, ktorá zakrývala strapce. *Pajesy*, ktoré nosil v Nitre, boli preč. Prvý raz sa mohol sám rozhodnúť o vierovyznaní bez vplyvu starého otca či sirotinca. Keď sa raz popoludní túlal po uliciach Bratislavy s trochou peňazí vo vrecku na obed, povedal si, že vyskúša Boha. Zašiel do reštaurácie a objednal si bravčovinu. Odhryzol si z nej a čakal, či udrie blesk. Keď neudrel, rozhodol sa – od viery odstúpil.

Žiaci na gymnázium si mohli vybrať náboženstvo – katolícke, luteránske, židovské alebo nijaké. Na osobnom výkaze do kolónky národnosť mohol zapísať „židovská“, ale namiesto toho si vybral „československá“. V škole sa učil nielen nemčinu, ale aj takzvanú vysokú nemčinu. (Uzavrel dohodu so žiakom, ktorý sa prisťahoval – budú sa navzájom učiť rodné jazyky.) Na triednej fotografii z roku 1936 sa tvári sebavedome, možno až namyslene. Díva sa rovno pred seba do budúcnosti.

Na fotografii z akademického roka 1938 – 39 však štrnásťročný Walter Rosenberg už nie je. Všetko sa zmenilo vrátane podoby Československa. Adolf Hitler a jeho maďarskí spojenci si po Mníchovskej dohode v roku 1938 z neho odtrhli celé kusy, rozdelili si ich medzi sebou a to, čo zostalo, rozsekli. Slovensko sa vyhlásilo za nezávislú republiku. V skutočnosti to bol výtvar Tretej ríše s požehnaním a ochranou Berlína a Slovensko s ultranacionalistickou Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou bolo jeho zrkadlovým obrazom. O deň neskôr vtrhli nacisti do Čiech a anektovali ich pod názvom protektorát Čechy a Morava. Maďarsko si tiež odtrhlo svoj kus. Obyvateľstvo žijúce predtým

v Československu bolo po tomto rozseknutí vydané v rozličnej miere na milosť a nemilosť Hitlerovi.

Tinedžer Walter Rosenberg pocítil na Slovensku dôsledky ihneď. Oznámili mu, že bez ohľadu na to, aké náboženstvo si vybral a čo uviedol do kolónky „národnosť“, spĺňa právnickú definíciu Žida a má viac ako trinásť rokov. Preto už nemôže byť žiakom bratislavského gymnázia. Jeho vzdelávanie sa skončilo.

Židom ako Walter Rosenberg bolo v celej krajine zrejmé, že hoci novou hlavou štátu je katolícky kňaz Jozef Tiso, štátnym náboženstvom práve vzniknutej republiky je nacizmus, hoci slovenskej denominácie. Antisemiti zastávali názor, že Židia sú nielen nespoľahliví, nedôveryhodní a tvrdohlaví cudzinci, ale majú aj takmer nadprirodzenú moc, ktorá im umožňuje spoločenský a ekonomický vplyv neprimeraný ich počtu. Úrady v Bratislave preto bez meškania obvinili malé židovské spoločenstvo – bolo ich 89 000 z celkového počtu obyvateľov dva a pol milióna – z osudu, ktorý dopadol na celý národ vrátane straty milovaného územia v prospech Maďarska. Na múroch sa zjavili propagandistické plagáty. Na jednom hrdý mladý Slovák v čiernej uniforme Hlinkovej gardy kope do zadku Žida so zakriveným nosom a pajesami – Židovi vypadávajú z peňaženky mince. Tiso ako vodca novej nezávislej republiky vo svojom prvom rozhlasovom prejave vyslovil iba jeden pevný politický záväzok – „vyriešenie židovskej otázky“.

Keď Waltera vylúčili zo školy, Ilona zanechala prácu obchodnej cestujúcej a obaja sa presťahovali do Trnavy, malého mesta necelých päťdesiat kilometrov od Bratislavy. Po hlavnom meste to bol šok – všetko, celý život a nespočetné úzke ulice sa zbíjali na ústrednom námestí pomenovanom Svätá Trojica, ktorému dominovali až dva kostoly. V lete sa z Trnavy stávalo mračno horúčavy a prachu, trhovisko čpelo hnojom, senom a ľudským potom a celé mesto zaplavoval pach neďalekého cukrovaru, ktorý spracovával cukrovú repu. Únik z toho sa ponúkal na vidieku s rovnými poľami zrelej pšenice a čerstvým vetrom, kam sa dalo zájsť na bicykli.

No ak Rosenbergovci, matka a syn, dúfali, že tu nájdu útočisko, mýlili sa. Odhodlanie vlády pustiť sa do takzvanej židovskej otázky siahalo aj sem do malého mesta Trnava, kde žilo necelých tritisíc Židov a stáli tam dve synagógy zopár metrov od seba. Dobrý trnavský ľud nepotreboval veľa nabádania – obidve synagógy vypálili iba

o niekoľko týždňov nato, ako Slovensko získalo autonómiu, v decembri 1939.

Walter sa rýchlo pridal ku skupine židovských tínedžerov, ktorých podobne ako jeho vypovedali zo sféry vzdelávania. V prvý školský deň školy vyvesili na brány oznámenia, že Židia a Česi sú vylúčení, a ich predchádzajúci kamaráti skandovali: „Židia preč, Česi preč!“ Walter a ostatní mladí Židia z Trnavy, ôsmaci a vyššie ročníky, ostali ponechaní sami na seba, chodili po meste, nemali školy, nemali kde byť. Podľa nových predpisov mali zakázané aj samovzdelávanie. Preto Walter a jeho priateľ Erwin Eisler zašli jedného dňa do budovy mestskej rady odovzdať učebnice, lebo podľa nariadenia sa židovské deti nesmeli učiť ani doma. Walter poslušol, učebnice odovzdal, ale Erwin ho prekvapil. Bežne bol plachý, pri zmienke o dievčatách sa červenal a odmietal chodiť so skupinou, keď ho pozývali na posedenie do neďalekej kaviarne. No v ten deň prejavil nevídanú odvahu.

„Nič sa neboj,“ pošeplal. „Ešte mám učebnicu chémie.“

Nechal si jeden z dvoch zväzkov organickej a anorganickej chémie od českého vedca Emila Votočka. Potom nad ňou obaja spoločne sedeli a potajomky sa učili, čo im ich vlast' odopierala.

Samovzdelávanie pokračovalo, kdekoľvek sa tínedžeri stretli. Občas sa stretali na lúke, známej po predchádzajúcej inkarnácii ako „rybník“, sedeli v kruhu a usilovali sa prísť na zmysel tohto hore nohami prevráteného sveta. Walter tam vďaka svojej inteligencii čoskoro zaujal vedúce postavenie. Nadchol trinásťročnú Gertu Sidonovú, ktorá visela na každom jeho slove. Jej rodičia poverili Waltera, aby ju doučoval, ale zrejme sa ťažko sústreďovala na to, čo hovorí. Dúfala, že ju pokladá za svoje dievča, hoci to nebolo vôbec jednoznačné. Raz sa dohodli na stretnutí, ale on neprišiel. Gerta mu to potom vyhodila na oči. Vysvetlil jej, že na stretnutie šiel, ale keď prichádzal, zbadal, že má na hlave čiapku s brmbolcom. V tej chvíli sa obrátil a odišiel. Vyzerala vraj ako deväťročná dievča. A on má pätnásť – nechce, aby ho videli s dieťaťom.

Tak či onak, trnavskí židovskí tínedžeri mali pomimo seba málo možností. Spolu s rodinami ich ustavične vylučovali z mestského života. To isté sa dialo v celom štáte. Tisov režim si predsavzal Židov zbedačovať a izolovať. Najprv im zakázal pracovať v štátnej správe, potom zaviedol kvóty na výkon určitých povolání. Neskôr zakázal

Židom vlastniť autá, rádiá a dokonca športový výstroj. Každé nové nariadenie zverejňovali na ozname v strede mesta, takže Židia sa každý deň dozvedali, aké ďalšie poníženie ich čaká.

Majetok Waltera a jeho mamy nestál za reč, ale Židov, ktorí niečo mali, štát toho kúsok po kúsku zbavoval – najprv im zaberal pozemky a potom vyvlastňoval podniky a obchody. Gertin otec udržal svoje mäsiarstvo v chode tak, že ho odovzdal svojmu predavačovi, ktorý chytrácky vstúpil do Hlinkovej strany. Nazývalo sa to „dobrovoľná arizácia“, podľa ktorej päťdesiatjeden percent podniku v židovských rukách prešlo do vlastníctva „spôsobilého kresťanského uchádzača“. Názov tohto programu však nesedel, lebo nacisti nepokladali Slovákov za árijcov, ale za kategóriu Slovanov, čiže *Untermenschen*, podľudí. Napriek tomu ich pokladali za nadradených Židom a to bolo podstatné.

Bitie Židov sa stalo bežnou vecou, ale stávalo sa, že bitku dostávali aj Nežidia, ktorí neprejavovali dostatočné nadšenie z trápenia svojich židovských susedov. Nacionálno-socialistické polovojské jednotky nútili obyvateľov Trnavy a všetkých ostatných slovenských miest, aby bojkotovali podniky Židov a Židov vo všeobecnosti.

Nebolo sa kam skryť, nedalo sa to dokonca ani za zavretými dverami vlastného bytu. Od roku 1940, keď Londýňčania trpeli nočnými náletmi, ktoré dostali názov Blitz, slovenskí žandári sa pustili do vyvlastňovania židovského majetku priamočiarejším, doslovnejším spôsobom. Vnikali do židovských domovov a plienili ich, zatiaľ čo deti len stáli a dívali sa na to. Brali všetko, čo im prišlo pod ruku – tenisovú raketu, kabát, fotoaparát, vzácné rodinné dedičstvo a prinajmenšom v jednom prípade klavírne krídlo. Chodili aj von z mesta, hľadali židovské hospodárstva a brali odtiaľ dobytok a zverinu. Bola to lovecká sezóna. Ak mal niečo Žid, Slovák si to vzal.

Ale nová republika sa ešte len rozbiehala. Keď Walter dovŕšil sedemnášť rokov, Tisova vláda uzákonila vlastnú verziu norimberských zákonov – Židovský kódex. Židov vylučoval zo všetkých verejných podujatí, klubov a spoločenských organizácií. Von mohli vychádzať a nakupovať iba vo vymedzených hodinách. Cestovať mohli iba na krátke vzdialenosti. Ak si chceli niečo kúpiť, zatažovali ich dvadsaťpercentným príplatkom – židovským odvodom. Mali vyhradené priestory, kde mohli bývať – niekoľko ulíc, prvý krok ku getám. Titulky provládnych

novín sa vychvaľovali, že v nevyhlásenej súťaži medzi fašistickými štátmi „najprísnejšie protizidovské zákony sú na Slovensku“.

No zmena, ktorá mala najbezprostrednejší a najviditeľnejší vplyv na Waltera, bola aj najkrutejšia. Všetci Židia starší ako šesť rokov museli nosiť na odeve pätnásť centimetrov širokú žltú Dávidovu hviezdu. Ak chcel ísť Walter a ostatné židovské deti na klzisko alebo do kina, stačil pohľad na hviezdu a vykázali ich. Priatelia, s ktorými sa poznali, mohli ostávať na uliciach do neskorých hodín, ale Židia mali policajnú hodinu. Po deviatej večer sa nesmeli zdržiavať vonku.

Walter sa proti týmto nariadeniam nebúril. Dokonca ho ani nešokovali. Možno preto, že zverák sa ťažko pomaly, takže každé nové utiahnutie sa nezdalo až také tvrdé v porovnaní s predchádzajúcim. No nech už to bolo tak či onak, Walter žltú hviezdu nosil a rovnako sa vyrovnal s tým, že ak sa už nemôže vzdelávať, musí si nájsť prácu. Bral manuálne práce, aké sa ponúkali, ale zamestnávateľia vzali Židov len vtedy, ak nebol naporúdzi nikto iný. A ak mal Žid šťastie, že ho na deň zamestnali, dostával zaplatené menej – existovali dve mzdové tabuľky, nižšia pre Židov, vyššia pre všetkých ostatných.

Taký bol život tínedžerského Waltera Rosenberga. Na jedenie viedenský rezeň s opekanými zemiakmi v tesnej kuchyni bytu, kde býval s mamou, samoštúdium nových jazykov – popri nemčine, češtine a slovenčine, ktoré už vedel, a k tomu ešte trocha maďarčiny – zvyčajne z učebníc so somárskymi ušami, stretnutia s priateľmi na rybníku, kde rozoberali aktuálne -izmy a polemizovali, ktorý im príde na pomoc – či socializmus, alebo komunizmus, liberalizmus alebo sionizmus. Sionizmus, vyzdvihujúci hrdosť a možnosti Židov, bol na jednej strane balzamom na ich každodenné ponížovanie a vylučovanie. Na druhej strane bol však ďalším nacionalizmom predurčeným na neúspech vo svete, ktorý možno uzdraviť iba všeobecným zbrataním, a nie sú to práve socialisti, kto vedie boj proti nacizmu? Diskutovali o tom dlhé hodiny s hlavami dokopy, ignorovaní susedmi a poznačení žltou hviezdou.

Napriek tomu boli stále tínedžeri. Smiali sa a flirtovali, chlapci behali za dievčatami, dievčatá za chlapcami, lámali si navzájom srdcia. Walter nebol vysoký – čosi vyše meter sedemdesiat –, ale nosil sa, akoby taký bol. Tmavé obočie, husté vlasy a široký nezbedný úsmev, tým si získaval pozornosť.

A potom vo februári 1942 prišiel list. Vyzeral ako predvolanie na súd alebo povolávací rozkaz a prikazoval Walterovi, aby sa dostavil v konkrétny deň, v konkrétnu hodinu na konkrétne miesto s batožinou nie ťažšou ako dvadsaťpäť kilogramov, v ktorej nesmie byť zlato. Význam bol jasný. Walterovej vlasti už nestačilo uzavierať Židov ako on do čoraz tesnejších priestorov bez práce a príležitostí. Chcela ich vykázat nadobro. Mali ich pozbaviť občianstva a poslať cez hranice do Poľska, kde mali žiť – ako si predstavovali Walter a ostatní – v „rezerváciách“, teda v čomsi podobnom, ako sú v Amerike plotmi obohnané územia vyhradené pre „Indiánov“.

Príkaz bol formulovaný decentne, mierne. Židov *nedeportujú*, nevypovedávajú. Kdeže, ide iba o presídlenie. A nie všetkých. Iba mužov, iba telesne schopných vo veku od šestnásť do tridsať rokov. Ak pôjdu dobrovoľne a bez rozruchu, ich rodinám sa nič nestane, zostanú doma a prídu za nimi neskôr. Pokiaľ išlo o zákaz zlata, to bolo zrejmé – Židia sa k nemu dostávajú podlo a prešibane, nie počestnou prácou, a preto je ich zlato právoplatným majetkom slovenského národa, do ktorého Židia nepatria, bez ohľadu na to, kde sa narodili a aké mali predtým občianstvo.

Bola to súčasť plánu, ktorý odsúhlasil predstaviteľ SS Hauptsturmführer Dieter Wisliceny. Pred dvoma rokmi ho vyslali z Berlína do Bratislavy. Stratégia bola jednoduchá – zbadačiť Židov skonfiškovaním ich majetku, zmocniť sa ich peňazí, odňať im schopnosť zarábať si na živobytie – a potom ich vyhlásiť za ekonomické bremeno na tvrdo pracujúcom a dlho trpiacom slovenskom národe. Židov bolo ľahké označiť za príživníkov, kým boli bohatí, a ešte ľahšie to bolo, keď nemali nič. Tisova vláda po boku s nemeckými patrónmi – súkmeňovcami v národnom socializme – rákala s tým, že ak Židov ožobráčia, slovenská verejnosť sa poteší, keď ich odvezú za hranice. Logiku malo, pravdaže, začať s mladými mužmi ako Walter. Ak má Tisova vláda zbaviť národ celej židovskej menšiny, najlepšie je odstrániť najprv zdravých a silných, ktorí sa mohli stať jadrom budúceho odporu.

Walter hľadel na list, ktorý mu prišiel domov s príkazom, kedy a kam sa má dostaviť. Zima roku 1942 prechádzala do prvých náznakov jari a on vedel jediné – že z vlasti sa vysťahovať nedá. Pripadalo mu to ako hlúposť. Nie, nedovolí, aby ho naložili do vlaku a viezli do neznáma. Nič také neurobí. Narodil sa na Slovensku, slovenčina je jeho mate-

rinský jazyk. Je Slovák. Nezoberú ho a neodhodia ako odpad, pričom jeho matka ostane bezbranná. Keď pripravovala zvyčajnú večeru – viedenský rezeň a jablkovú štrúdlu –, oznámil jej svoje rozhodnutie.

„Pôjdem do Anglicka,“ povedal. „Vstúpim do československej armády v exile.“

Matka sa naňho pozrela, akoby zošalel. Hádali sa o tom celú hodinu on v jednej izbe, ona v susediacej kuchyni. Hrmotali tam hrnce a panvice a občas odtiaľ priletelo také či onaké zosmiešnenie jeho nápadu.

„A prečo nevyskočíš na mesiac a neodrežeš si tam kus zeleného syra? Ale príd' včas na večeru!“

Ilona v tom videla opäť jeden zo synových pochabých nápadov, podobných tomu, ako keď sa pustil do učenia angličtiny a ruštiny.

„*Ruština!* Prečo sa neupokojíš ako ostatní a neučíš sa poriadnemu remeslu?“

Do Iloninho života vstúpil v tom čase nový muž, zámočník. Áno, to je zamestnanie, ako sa patrí, zdôraznila. Ale kdeže Walter, ten si robí všetko podľa svojho.

„Neviem, kde sa to v tebe vzalo. Z rodiny z mojej strany teda nie,“ vzdychla.

A okrem toho bola zvedavá, ako sa chce dostať do Anglicka.

„Cez Maďarsko,“ odvetil. Vláda v Budapešti bola síce spojencom nacistov, ale Maďarsko svojich Židov nedeportovalo. „A potom do Juhošlávie.“

To podnietilo ďalšie kolo hádok. Walter nevedel presne povedať, ako chce prejsť cez okupovanú Európu, či po súši, alebo po mori, a ako sa napokon dostane do Anglicka. No ak neprejde cez Juhosláviu, mal náhradný plán. Pridá sa k partizánom pod vedením Josipa Tita a stane sa príslušníkom odporu.

Opäť buchot riadu. Šlo to stále dookola, Ilona bola presvedčená, že je to číre šialenstvo, čosi ako bláznivá výprava ku hviezdám vopred odsúdená na neúspech. No Walter neustúpil. Napokon si pred ňu zastal tvárou v tvár a pokojne, vyrovnane vyhlásil: „Mama, nedám sa deportovať ako teľa vo vagóne.“

Buchot a hádky prestali. Ilona Rosenbergová pochopila, že jej syn sa už rozhodol.

Od tej chvíle sa stala jeho spolukonšpirátorkou, odkladala šatstvo, ktoré bude potrebovať, šetrila z toho mála peňazí, ktoré mala. A pri-

šla s riešením najnaliehavejšieho problému – ako sa dostať z Trnavy do Serede, mesta, ktoré bolo päť rokov hlboko na slovenskom území a teraz sa ocitlo na maďarských hraniciach.

„Musíš tam ísť taxíkom,“ povedala.

Prišiel rad na Waltera, aby namietal proti takej absurdnosti. Kto kedy počul, že by sa niekto viezol na slobodu taxíkom?

No jednako videl, že iný spôsob neexistuje. Poznali šoféra, ktorý by sa na to podujal napriek riziku preňho samého – viezť Žida na takú vzdialenosť bolo prísne zakázané. V Trnave sa však ešte našli ľudia, ktorí nezabudli na svojich susedov, takí, ktorí si pamätali priateľské vzťahy.

A tak sa stalo, že v jednu noc začiatkom marca 1942 sa mladý Walter Rosenberg krčil na obdratej koži sedadla jedného z mála áut v Trnave, mesta, kde prevládali konské kočiare, a smeroval k maďarskej hranici. Neobzeral sa. Nemyslel na minulosť, nepredstavoval si budúcnosť, ale sústreďoval sa na úlohu, ktorú treba završiť v prítomnosti, hneď teraz.

Pohľadom skízol na seba a strhol si z kabáta žltú hviezdu.

2

Päťsto ríšskych mariek

V tú marcovú noc roku 1942 budúcnosť pozostávala iba z prázdnej tmy, ktorá ho delila od hraníc medzi Slovenskom a Maďarskom. Taxikár ho po polhodine vysadil. Ísť bližšie bolo nebezpečné. Zvyšok musí prejsť Walter pešo. Skontroloval si vrecká – mapa a kompas, škatuľka zápaličiek a trocha peňazí. Dvesto korún, ktoré mu dala mama, nechal doma.

Kráčal nocou po úzkych cestičkách a cez šire prázdne polia. Bol vzrušený. Odchádza z jednej krajiny ovládanej fašistami do druhej. Nedalo sa to však nazvať krátkym pochodom za slobodou, ale bol to aspoň prvý krok. A v Maďarsku aspoň nenakladajú Židov do vlakov a neposielajú ich ktoviekam.

Šiel a mierne sneženie hustlo. Neustával v chôdzi, hoci do kostí mu prenikal chlad. Sprvu ho hrial adrenalín, ale to netrvalo dlho. Pociť mladického husárskeho kúska sa vytrácal. Zrazu sa cítil sám a vystrašený. Bol chlapcom v tme.

Nočné hodiny plynuli za vŕzgania bagančí na čerstvo napadanom snehu. Okolo piatej ráno, keď do svitania chýbala ešte hodina, zbadal ďalší zhluk svetiel. Bolo ich menej, ako videl v Sereďi, lebo to bolo o čosi menšie mesto Galanta. V tej chvíli vedel, že sa mu to podarilo. Hranica nebola nijako vyznačená, nebol tam ani plot s hliadkami, ale prešiel. Je v Maďarsku.

Mal tam adresu – príbuzní jeho spolužiaka. Zaskočilo ich, keď na sviatí zbadali na prahu chlapca v zablatenom oblečení. Vzali ho dnu, mohol sa okúpať, dali mu raňajky a vysvetlili, že musí hneď odísť – keby u Maďarov našli slovenského utečenca, hrozilo by im väzenie za prechovávanie špióna.

Odviedli ho na železničnú stanicu s lístkom a s nápadnými nacionalistickými antisemitskými novinami v ruke – aby bolo jasné, kto je – a posadili ho na vlak do Budapešti. Aj tam mal adresu od protinacisticky naladených priateľov v Trnave. Bol to muž z maďarského podzemného socialistického hnutia. Nechal ho u seba bývať, kým sa neúspešne pokúšal obstaráť si papiere a s nimi prácu. Bez nich nemôže zostať v Budapešti dlho, lebo ho niekto udá na políciu.

Po desiatich dňoch prišli súdruhovia z podzemného hnutia s prekvapujúcim rozhodnutím. Najlepšie preňho bude, keď sa vráti naspäť do Trnavy, kde ho bude čakať kontakt s falošnými árijskými dokladmi. Keď ich bude mať, môže sa pustiť do pôvodného plánu na útek.

A tak nasledoval útek opačným smerom. No tentoraz ho na hranici so Slovenskom zastavili dvaja maďarskí strážcovia hraníc s namierenými puškami. Inštinkt mu velil utekať – utekal, kým za sebou nezačul strelbu. Vtedy mu inštinkt zavelil zastať.

Dobehli k nemu strážcovia. Jeden ho tresol pažbou do hlavy a druhý ho na privítanie tvrdo kopol do rozkroku. Odvliekli ho skloneného na najbližšiu pohraničnú strážnicu, kde ho bili pästami po ústach a potom prikvačili k stene. Prišiel kaprál, ktorý sa k tej zábave pridala – viac ráz ho uderil pištoľou.

Maďari naňho revali, že je špión, a zakaždým, keď ho takto obvinili, nasledoval úder alebo kopnutie. Walter to popieral, tvrdil, že je Žid zo susedného Slovenska a že cez hranice do Maďarska prešiel preto, lebo v hlavnom meste chcel nájsť útočisko. Je na ceste do Budapešti, nie z Budapešti. Nerátal však s papierikom, ktorý mu našli vo vrecku. Neboli na ňom mená ani adresy tých, čo ho prichýlili – tie si vštepl do pamäti. Nenašli ani peniaze – tie mu počas pobytu v Maďarsku zašiel syn výrobcu dámskej bielizne do manžiet nohavíc. To, čo našli, nebolo až také cenné, no zato oveľa zradnejšie. Bol to lístok na vlak. Z Budapešti.

Veliteľovi bolo jasné, že Walter klamal, a preto je s najväčšou pravdepodobnosťou špión. Uderil naňho – kto sú jeho spoluvinníci?

Výsluch potom prebiehal brutálne tri hodiny pri stole. Sedemnásťročný Walter však nepodľahol. Možno práve to presvedčilo maďarského dôstojníka, že ide len o židovského utečenca, ktorý chce uniknúť pred deportáciou. Dvomi vojakom prikázal, aby ho odviedli.

Keď sa dostali do zeme nikoho, Walter bol presvedčený, že ho zastrelia a jeho telo tam zakopú. Vytiahol ukryté peniaze a dal ich

vojakom, ale nič to nepomohlo. Vliekli ho ďalej v ústrety istej smrti. A vtom z ničoho nič spanikárili. Uvedomili si, že to zbabrali. Nevedomky prešli cez hranice a sú teraz na Slovensku. Ak toho chlapca zastrelia, zburcuje to slovenskú pohraničnú stráž – spolu so psami a samopalmi. Chvíľu sa vyhrážali, že ho podrežú bajonetom, no prevládol v nich strach – pustili ho.

Walter sa rozbehol, čo mu sily stačili, ale bol taký dobitý, že sa ďaleko nedostal. Potkol sa a spadol. Zúfalo chcel ujsť, no vedel, že s tým je teraz koniec. Stratil vedomie.

Keď prišiel k sebe, počul niekoho hovoriť. Hlas nepoznal, ale jazyk áno. „Prekristapána, on ešte žije.“ Tieto slová počul. A počul ich po slovensky.

Maďari mali pravdu. Prešli cez hranice na Slovensko a títo muži, ktorí mu svietia baterkou do tváre, sú slovenskí pohraničníci. Natrafili na telo, o ktorom predpokladali, že je mŕtve.

Vzali ho do hostinca, kde mu dali napíť pohárik tvrdého a dovolili, aby zo seba zmyl krv a očistil si rany. No táto úlava netrvala dlho. Je späť tam, kde sa narodil, v jedinej krajine, ktorej bol kedy občanom – no je aj v krajine, z ktorej sa pokúsil ujsť, v krajine, kde vládnu fašisti, ktorí sa chvália, že stoja na čele celosvetového lovu na Židov.

Návrat domov znamenal nevyhnutne cestu na miestnu policajnú stanicu, kde naňho skríkli, že je „špinavý hnusný Židák“, ktorý chcel uniknúť presídleniu, lebo je lenivý pracovať podobne ako ostatní Židáci – a strčili ho do cely a zamkli.

Ráno ho dopravili do tábora v malom meste Nováky, vzdialenom deväťdesiat kilometrov. Mohol sa utešovať aspoň tým, že sa vyhol deportácii – stále je na Slovensku. Ale na druhej strane, je väzňom a od Londýna a slobody rovnako vzdialený ako predtým.

Strčili ho do jedného z veľkých barakov, kde bolo niekoľko sto uväznených, a čoskoro sa dozvedel, na čo to slúži. Malo to dve funkcie. Je to dočasný tábor, zariadenie, kde držia Židov predtým, než ich naložia do vlakov, ktoré smerujú ktoviekam. Spočiatku tam umiestňovali ľudí ako Walter – mladých slobodných mužov a ženy, ktorí dostali predvolanie a vybrali ich na deportáciu – a neskôr tam brali celé rodiny z okolitých vrchov a dedín. Privážali ich tam nie Nemci, ale Slováci, ktorí sa podujali na úlohu nachádzať svojich židovských susedov v úkrytoch a internovať ich. Vysvitlo, že Slováci sa chceli zbaviť Židov

tak nedočkavo, že Nemcom za ich prácu platili – a platili štedro. Za každého deportovaného Žida poukázala Bratislava Berlínu 500 ríšskych mariek, oficiálne ako náklady na stravu, ubytovanie a predpokladanú rekvalifikáciu. A ešte poplatok navyše za prepravu, splatný Deutsche Reichsbahn, nemeckej štátnej železničnej spoločnosti. Bolo to drahé, ale nacistická deportačná služba ponúkala doživotnú záruku, prisľub, že za tých 500 ríšskych mariek sa ani jeden deportovaný Žid nevráti. A navyše nacisti umožnili Slovensku podržať si všetok majetok skonfiškovaný Židom, ktorých vyviezli. Ak sa susedom Rosenbergovcov, Sidonovcov alebo iných vypovedaných Židov zapáčil dom, ktorý zanechali, mohli si ho vziať.

Dočasný tábor v Novákoch nelenil. Od 25. marca 1942, približne v čase, keď tam dali Waltera, do 20. októbra toho roku deportovali z Novák a podobných táborov na Slovensku presne 57 628 Židov. Ich cieľom bola oblasť pri meste Lublin v Poľsku alebo tábor bližšie k slovenským hraniciam, postavený neďaleko mesta Osvienčim.

Nováky však slúžili ešte na iný účel. Bol tam pracovný tábor, kde držali na otrockú prácu proti ich vôli približne 1 200 Židov. Netrvalo dlho a Walter sa dozvedel, že to nie sú otroci Nemecka, ale štátu, ktorého boli až donedávna občanmi. Asi 350 Židov tam pracovalo ako krajčíri a krajčírky, šičky a čipkárky, šili sa tam medziiným uniformy pre slovenskú políciu. Keďže náklady na prácu neboli nijaké, výrobky sa dodávali za nepochybné veľmi výhodné ceny na domáci slovenský trh.

Práca v Novákoch bola nútená a pracovníkov držali za ostatným drôtom. Pracovalo sa však pod strechou v dielňach a nešlo o zničujúcu prácu. Podávala sa len základná strava – chlieb a džem, hrachová polievka a zemiaky –, ale bola to strava. Boli tam aj jasle, škôlka a základná škola, knižnica a z času na čas hudobné a iné vystúpenia. Rodiny mohli žiť pospolu v barakoch rozdelených priečkami na malé miestnosti.

To všetko sledovali závistlivými očami tí v dočasnom tábore ako Walter. Tiesnili sa tam celé dni, vymieňali si útržky informácií a všetelijaké špekulácie, kládli jeden druhému otázky, na ktoré nikto z nich nemal odpoveď. Rozprávali sa o transportoch a ich dátumoch, odhadovali, či ich vlak odvezie dnes, zajtra alebo nikdy. Vytúžené miesto v pracovnom tábore nedostali, a tak ich držali v barakoch, pred dverami strážili dvaja príslušníci Hlinkovej gardy a isté bolo iba jedno – že bude ešte horšie.